

Stará škola v Lipnici nad Sázavou, nenápadný svědek dávné tragédie

Ivan Minář

Prvním motivem k dokumentaci tzv. Staré školy čp. 129 pod hradem v Lipnici nad Sázavou (okres Havlíčkův Brod, Kraj Vysočina) byla její dochovaná černá kuchyně. Překvapivě vysoká míra autenticity stavby a informace o její dohledné demolici se pak staly impulzem k bližšímu průzkumu tohoto archaického roubeného objektu umístěného v malebné pozici pod trauttmansdorfským křídlem středověkého hradu.

Nejstarší škola v městečku Lipnici byla založena Vilémem z Landštejna již roku 1396. Další českobratrská škola byla zřízena za Trčků z Lípy v 16. století, ale zanikla za třicetileté války, když v roce 1645 obsadili Lipnici Švédové a celé okolí hradu zpustošili. V roce 1740 pak byla k radnici čp. 50 na jižní straně náměstí přistavěna světnice, kde probíhala výuka.¹ Změna nastala až po zavedení školské reformy v 70. letech 18. století, kdy v prosinci 1774 začala povinná školní docházka všem dětem ve věku 6–12 let. Důsledkem reformy byl především zvýšený nárok na kapacitu vyučovacích prostor, což se dle dobových pramenů dařilo vrchnosti i obcím naplňovat jen pozvolna.² V Lipnici k tomu došlo až za třináct let, kdy byl podle městské kroniky v roce 1787 postaven nový dřevěný domek s číslem 129. Byl umístěn na pozemku pod jižní stranou hradu při zdi hřbitova u kostela sv. Víta. Nacházely se v něm pouze dvě světnice – učebna a byt učitele.³ Nároky na kapacitu plynoucí z docházení dětí z blízkých obcí však novostavba vyřešila jen dočasně, takže musela být v roce 1811 zřízena další škola v bývalé faře čp. 190. Zde byly vybudovány další dvě učebny a zároveň i nové obydlí pro učitele. V roce 1864 pak převzala obec od tehdejšího majitele panství hraběte Ferdinanda z Trauttmansdorfu patronát nad oběma školami. Tři roky nato však postihla Lipnici pohroma v podobě rozsáhlého požáru. Dne 19. 9. 1867 začalo hořet v jihovýchodní části města v domech čp. 98 a 88,

Obr. 1. Historický snímek Staré školy pořízený údajně kolem roku 1885. Trojice oken nad dětmi patří vytápěné přední komoře, kde měla být učebna. Okénko vlevo od vstupu osvětluje úzkou síň se schody do sklepa. V levém okraji je vidět latrína za domem, zdroj: archiv ZŠ Lipnice

Obr. 2. Snímek jižní strany hradu Lipnice se Starou školou čp. 129 (vlevo) a druhým roubeným domkem čp. 154, zaniklým koncem 20. století, zdroj: archiv NPÚ, foto: Pavel Sochr, 1961

odkud se požár vlivem silného víchru a nedostatku vody k hašení rozšířil na celé náměstí a následně i na hrad. Jak uvádí městská kronika, shořela tehdy radnice, kostel sv. Víta, škola i hrad. Zničeno bylo celkem 61 domů, 18 naplněných stodol a 150 rodin se ocitlo bez přístřeší. Z jižní strany náměstí se zachránila pouze nová budova fary čp. 45, jejíž střecha byla jako jediná kryta keramickými taškami.⁴

Ačkoliv byl hrad pro svou dominantní polohu na vrcholku skály v nadmořské výšce 600 m n. m. často vyobrazován, objekt Staré školy se na žádném ze známých pohledů neobjevuje.⁵ Nejstarší zobrazení školy tak pochází z doby zhruba dvacet let po požáru kolem roku 1885.⁶ Snímek zachycuje dům od jihozápadu a před ním sedí na zemi, zápraží i schodech ke vstupu skupina asi dvaceti dětí. Roubené stěny dosud nejsou

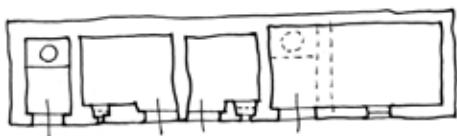
Obr. 3. Výřez indikační skici stabilního katastru z roku 1838 ukazující umístění Staré školy (šipka) mezi kostelem sv. Víta a hradem, zdroj: ags.cuzk.cz/archiv

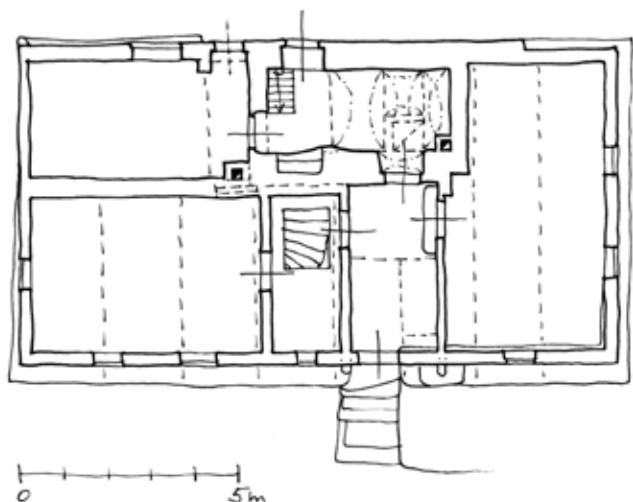
Obr. 4. Snímek objektu od jihovýchodu v době zahájení průzkumu. Roubení je dosud „v kožichu“ a otevřená okna vedou do světnice na pravé straně dispozice, foto: autor, 2018

Obr. 5. Jižní strana domu po otlučení omítek a odkrytí roubení. Za hřebenem vykukuje dvojice tahových komínů a okénko vlevo od vstupu do síně je větší než na historickém snímku, foto: Stanislav Plešák, 2020

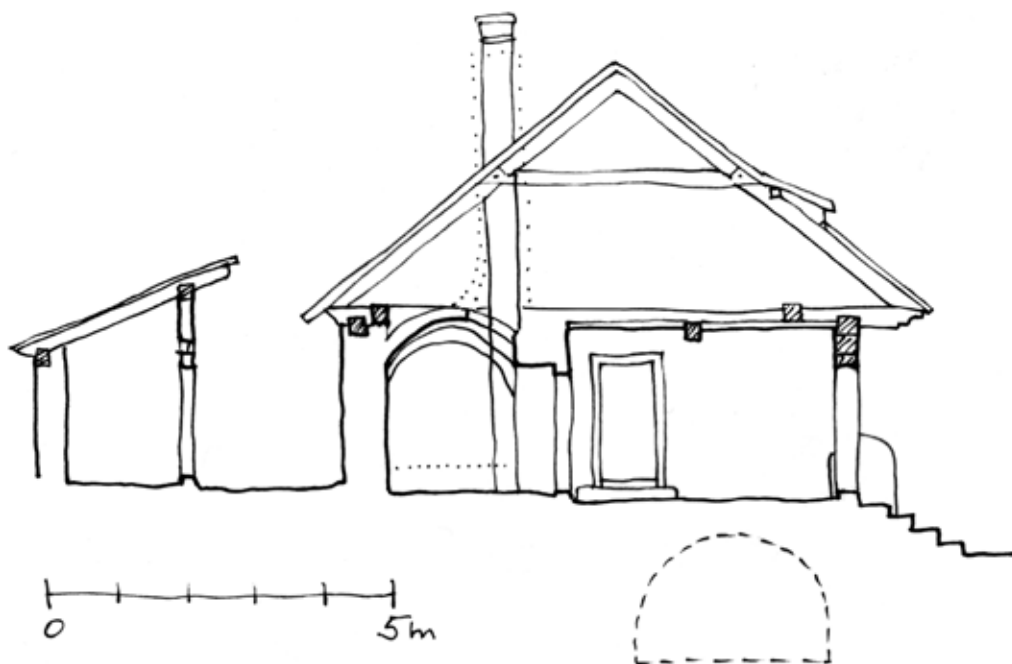
Obr. 6. Schematický půdorys domu a chlívků, kresba a zaměření: autor

v kožichu a světnice vlevo – údajná učebna – má ještě lícová šestitabulková okna. Podle archaického vzhledu by se zdálo, že se jedná o původní objekt z doby vlády Josefa II. Dendrochronologický průzkum⁷ však ukázal, že snímek zachycuje novostavbu starou sotva dvě desetiletí, jejíž předchůdce padl za oběť požáru města. Většina trámů roubení totiž byla kácena v zimě 1869/70. Tento poznatek pak bylo možné ověřit i během pozvolné demolice objektu, která proběhla v roce 2021, s cílem zachovat alespoň část historických konstrukcí.⁸ V průběhu prací se tak podařilo odkrýt a zdokumentovat barokní jádro objektu, tvořené sklepem a černou kuchyní. Vlivem přestavby po požáru a adaptace na bydlení kolem roku 1900 se však znejasnila původní dispozice, kterou bylo možné rekonstruovat pouze srovnáním s dochovanými projekty škol z téže doby.⁹ Jejich společným rysem byla vždy učebna v pozici světnice a obydlí učitele v komorové části, obě nepřímě vytápěné kamny obsluhovanými z černé kuchyně. V projektech větších škol také nechyběla dvojice latrín v zadní části domu či na dvorku.

Objekt Staré školy v Lipnici měl v jádru trojdielnou dispozici s pravostrannou orientací a dvouraktovým komorovým dílem. Tradovalo se zde však, že učebna bývala v komorové části na levé straně dispozice a úzká světnice vpravo sloužila jako obydlí učitele. Tato odlišnost mohla být výsledkem přestavby po požáru, ale o letitém vytápění přední komory svědčila trojice ořázených otvorů pro roury ke kamnům, připojeným do stěny černé kuchyně přímo nad schody do sklepa. Zvláštností dispozice ale byla zdvojená či rozpůlená síň, odpovídající šířkou protáhlé černé kuchyni. V roubené příčce rozdělující síň se navíc nacházely pozdně barokní dveře, shodné jako v cihlové příčce dělicí síň a učebnu, oboje navíc v odlišné ose. Časově nejasná se též ukázala být dvojice zadních vstupů do domu, které se oba jevily jako nepůvodní a dodatečně proražené snad až při výstavbě chlívků za domem koncem 19. století.¹⁰ Z historického snímku je pak patrné, že v době jeho pořízení byly vlevo za domem latríny a stávající chlívky dosud nestály.

Pokud bychom se tak pokusili rekonstruovat na základě typových projektů původní funkční schéma z první etapy školy, byla na konci 18. století síň širší, vpravo zde byly schody na půdu a vlevo poklopem zakrytý vchod do sklepa. Původní učebna s částečně obytnou funkcí byla ve světnici vpravo a v levé komorové části bydlel učitel. Černá kuchyně zřejmě ještě nebyla průchozí, v levé zadní části měla malé okno a ze dvou nik se odsud obsluhovala pec, kamna ve světnici a menší kamna ve vytápěné přední komoře. Do zadní

Obr. 7. Schematický řez domem v úrovni černé kuchyně; tečkovaně je naznačen původní dymníkový komín černé kuchyně a podesta na vaření pod zalděnými otvory pro obsluhu kamen ve světnici, kresba a zaměření: autor

Obr. 8. Pohled na symetrické chlívký za domem v době, kdy z objektu zbývalo pouze torzo černé kuchyně, foto: Stanislav Plešák, 2021

Obr. 9. Pohled do světnice domu na místo, kde původně stála pec a nepřímo obsluhovaná kamna, foto: autor, 2020

Obr. 10. Pohled do přední komory – údajné učebny – po vybourání zděné příčky druhé síně. Před dveřmi je v zemi vstup do sklepa a ve stěně vlevo nad nimi několik otvorů kamen, foto: autor, 2020

Obr. 11. Pohled na severní stěnu přední komory s odhalenou nikou, vzniklou zazděním starších dveří. Vpravo je vstup do černé kuchyně, zde již bez klenby, foto: Stanislav Plešák, 2021

Obr. 12. Pohled do černé kuchyně směrem ke světnici, vpravo nahoře je patrné podklenuté ústí dymníku, foto: autor, 2018

komory se pravděpodobně chodilo dveřmi v tehdy ještě roubené příčce a možná zde byl i východ ven k záchodu. V další etapě, související zřejmě s tragickým požárem města, byly v domku vytvořeny dvě obytné jednotky. V této fázi lze předpokládat přepažení síně příčkou (datovanou 1869), proražení druhého vstupu za dům a zrušení černé kuchyně (chybějící zadní část klenby se zadními schody na půdu) v souvislosti se stavbou dvou tahových komínů. Nejjasnějším důkazem tohoto úsporného zřízení dvou „nouzových bytů“ jsou pak chlívký za domem z konce 19. století, poskytující v dokonalé symetrii dvojici typových zázemí ve formě latríny a chlívků s kurníkem nad sebou. Jak moc byl objekt v této etapě ještě využíván k výuce, již není známo. Kvalita dochovaných konstrukcí však svědčí o tom, že se jednalo o stavbu téměř provizorního charakteru, jejíž neumělé úpravy a podíl horšího či druhotně použitého materiálu limitovaný pohnutou dobou výstavby nakonec způsobily nutnost její celkové sanace krátce po dokončení průzkumu.

Stará škola pod lipnickým hradem by při dochování všech původních konstrukcí z 18. století¹¹ představovala naprostou raritu svého druhu, neboť podobné „chudší“ varianty škol z dob osvětenství neměly dlouhou životnost a dochovaly se tak zcela výjimečně.¹² Průzkum však nakonec ukázal, že dříve než dožití původního účelu stihla tento objekt živelná pohroma, po které byla stavba upravena na útočiště dvou rodin v tragické době. Informace o tom, zda šlo o školu i po této přestavbě, nám bohužel chybí. Přes nemožnost fyzické záchrany objektu tak může být útěchou alespoň to, že vlastník umožnil před jeho demolicí podrobnou dokumentaci, díky které mohl být příběh této ojedinělé stavby alespoň částečně rozluštěn.¹³

↑ Obr. 14. Zadní část černé kuchyně: detail dodatečného průřezu klenby pro vstup na půdu, foto: autor, 2020

← Obr. 13. Černá kuchyně před demolicí, pohled ke světlici: rozsah očazení na klenbě ukazuje líc zdiva z první etapy, na horním okraji je patrný konec klenby po vybourání druhého vstupu na půdu, dvířka na pravé straně čelní stěny náleží tahovému komínu, který nahradil dymník, foto: Stanislav Plešák, 2021

Odběr a zpracování dendrochronologických vzorků bylo hrazeno z prostředků na vědu a výzkum v rámci Dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace (DKRVO), jehož nositelem je Národní památkový ústav.

Resumé: Objekt tzv. Staré školy čp. 129 stojící pod jižní stranou hradu v Lipnici nad Sázavou byl přízemní roubenou stavbou, jejíž vznik byl v kronikách uváděn roku 1787. Při záchranném průzkumu v letech 2018–2020 se však ukázalo, že původní barokní objekt byl v roce 1869 – krátce po tragickém požáru města – přestavěn na nouzové bydlení pro dvě rodiny a z nejstarší etapy se dochovala pouze černá kuchyně. Trojdílná dvoutraktová dispozice objektu, která měla údajně učebnu netypicky v komorové části, byla tehdy upravena ve směrech průchodů a za domem vyrostl objekt zázemí se symetrickou dvojicí latrín a chlívků. Provizorní obydlí sloužilo dvěma rodinám jen do konce 19. století, kdy došlo k přestavbě do dochované podoby s dvojicí tahových komínů a řadou zazděných dveřních otvorů. V roce 2021 byl historický objekt nahrazen hmotovou replikou a z původní stavby se dochoval pouze sklep a chlívký za domem.

- 1 HANZLÍK, Marek, *Dějiny školy*, dostupné online: https://www.lipnicens.cz/vismo/dokumenty2.asp?id_org=8419&id=23556&p1=6405 [22. 07. 2022].
- 2 ŠKABRADA, Jiří, První – chalupová – etapa výstavby vesnických škol v 18. a 19. století, in: *Školy, jejich obnova a využívání*, sborník konference PROPAMÁTKY, Písek 2020, s. 35.
- 3 Memorabilienbuch der Stadtgemeinde Lipnitz (Kronika města Lipnice nad Sázavou od roku 1836) s. 155–156, dostupné online: https://www.lipnicens.cz/assets/File.ashx?id_org=8419&id_dokumenty=23051 [30. 06. 2022].
- 4 Kronika města Lipnice nad Sázavou, s. 72–73; dostupné online: https://www.lipnicens.cz/assets/File.ashx?id_org=8419&id_dokumenty=23049 [30. 06. 2022].
- 5 Na vedutách bývá vynechán (např. Venuto, 1795), na snímcích bývá zakryt střechou kostela.
- 6 Snímek je uložen v archivu ZŠ Lipnice nad Sázavou. Dobu jeho pořízení nebylo možné ověřit.
- 7 Odběr a vyhodnocení provedl Tomáš Kyncl z DendroLab Brno dne 30. 11. 2018.
- 8 Objekt nebyl památkově chráněn, nacházel se pouze v ochranném pásmu NKP hradu Lipnice. Vzhledem k vysoké míře degradace dřevěných konstrukcí byla z původního objektu zachována pouze kamenná terasa se sklepem.
- 9 ŠKABRADA, J., První – chalupová – etapa, s. 37–39.
- 10 V místě východu z černé kuchyně na zahradu za domem bychom na základě místních analogií v první etapě očekávali spíše úzké okénko, pro osvětlení zadní podesty na vaření.
- 11 Jediné dva dendrochronologické vzorky ukázaly na dřevo z roku 1793/94 – druhý spodní trám roubení vpravo od vstupu do síně a ve východním štítě.
- 12 Památkové chráněné jsou dnes v ČR pouze dva: ve Vitějovicích u Prachatic a ve Staré Pace.
- 13 Pokus o barevné rozlišení stavebních fází v půdorysu se ukázal být vzhledem k četnosti dodatečných úprav jako nereálný. Snímky z průzkumu se také nevyznačují vysokou atraktivitou.